

<https://doi.org/10.70728/a.series.ijt.v08.i09.049>

TURKISTON ASSRDA SOVET TIBBIYOTINING YO‘LGA QO‘YILISHI: PRINSIPLAR VA AMALIYOT

Ruxiddin Patxiddinov,

UBS doktoranti, PhD, dotsent

Email: ruxiddinpatxiddinov@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada Turkiston ASSRda sovet tibbiyot tizimining shakllanishi va yo‘lga qo‘yilishi jarayoni tarixiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda 1917-yildan keyingi davrda sog‘liqni saqlash tizimini qayta tashkil etish, sovet tibbiyotining asosiy prinsiplari, davlat tomonidan tibbiy xizmatni boshqarish va moliyalashtirish mexanizmlarining joriy etilishi hamda aholiga tibbiy xizmat ko‘rsatish tarmog‘ining kengayishi masalalariga e‘tibor qaratiladi. Maqolada sovet tibbiyot siyosatining nazariy prinsiplari bilan uning Turkiston ASSR hududidagi amaliy namoyon bo‘lishi o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari O‘zbekistonda zamonaviy sog‘liqni saqlash tizimining tarixiy ildizlari va sovet davrida shakllangan institutsional asoslarini anglashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: sovet tibbiyoti, sog‘liqni saqlash tarixi, tibbiy xizmat, sanitariya-epidemiologiya, profilaktik tibbiyot, davlat tibbiyot siyosati.

Аннотация. В данной статье с исторической точки зрения анализируется процесс формирования и становления советской системы здравоохранения в Туркестанской АССР. В исследовании основное внимание уделяется реорганизации системы здравоохранения в период после 1917 года, основным принципам советской медицины, внедрению механизмов государственного управления и финансирования медицинского обслуживания, а также расширению сети оказания медицинской помощи населению. В статье анализируется взаимосвязь между теоретическими принципами советской медицинской политики и их практическим воплощением на территории Туркестанской АССР. Результаты исследования служат осмыслению исторических корней современной системы здравоохранения Узбекистана и институциональных основ, сформировавшихся в советский период.

Ключевые слова: советская медицина, история здравоохранения, медицинское обслуживание, санитарно-эпидемиологическая служба, профилактическая медицина, государственная медицинская политика.

Abstract. This article analyzes, from a historical perspective, the process of the formation and establishment of the Soviet healthcare system in the Turkestan ASSR. The study focuses on the reorganization of the healthcare system in the period following 1917,

the fundamental principles of Soviet medicine, the introduction of mechanisms for state administration and financing of medical services, and the expansion of the network for delivering medical care to the population. The article examines the relationship between the theoretical principles of Soviet medical policy and their practical manifestation within the territory of the Turkistan ASSR. The findings of the study contribute to understanding the historical roots of the contemporary healthcare system of Uzbekistan and the institutional foundations that took shape during the Soviet period.

Keywords: Soviet medicine, history of healthcare, medical services, sanitary-epidemiological service, preventive medicine, state medical policy.

Kirish. 1917-yilda Fevral inqilobi va Oktyabr davlat to‘ntarishi ortidan Rossiya imperiyasida yuz bergan siyosiy voqealar Turkiston o‘lkasiga ham o‘z ta‘sirini o‘tkazdi. 1917-yil 1-noyabrda Toshkentda ham sovet hokimiyati o‘rnatildi. V.I.Lenin tomonidan mahalliy bo‘ysundirilgan xalqlarga o‘z taqdirini belgilash huquqi berilishi e‘lon qilingan bo‘lsada, amalda Turkiston o‘lkasini mustamlaka qilishning yangi shaklini boshlab berdi. Turkistonda 1917-1924-yillar davomida Rossiya imperiyasining boshqa hududlarida bo‘lgani kabi, murakkab harbiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hodisalar yuz berdi. Turkiston aholisi urush tufayli yuzaga kelgan ocharchilik va yuqumli kasalliklarning avj olishidan aziyat chekdi. Mazkur sharoitda yuqumli kasalliklarga qarshi kurashda, Sovet hukumati Rossiya imperiyasidan meros qolgan cheklangan tarkibdagi tibbiyot xodimlari va kasalxonalar tarmog‘iga tayandi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). O‘zbekistonda sovet sog‘liqni saqlash tizimining yo‘lga qo‘yilishining turli masalalari sovet davrida A.I.Pokrovskiy, G.I.Dembo, L.F.Paradoksov, I.K.Seyfulmulyukov, I.Pogosityans, V.Bolkunov hamda mustaqillik yillarida M.Maxmudov, G.Mo‘minova, S.B.Shadmanova, G‘.Karomovlarning tadqiqotlarida yoritilgan. Sovet davrida yaratilgan adabiyotlarda masalaga hukmron mafkura nuqtayi nazaridan yondashilgan bo‘lib, bu davrda yuz bergan ocharchilik va epidemiyalarning kuchayishi bilan bog‘liq muammolarga yetarli e‘tibor berilmagan. Mustaqillik yillarida olib borilgan tadqiqotlarda esa, O‘zbekistonda sovet tibbiyoti tarixining turli jihatlarini ancha keng yoritila boshlandi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Tadqiqotda tarixiylik va xolislik tamoyillari asosida qiyosiy, muammoli, tizimli va miqdoriy tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Bolsheviklar tomonidan ilgari surilgan sinfiy kurash va barcha sohalar ustidan davlat nazoratini o‘rnatishga qaratilgan kommunizm mafkurasi sog‘liqni saqlash tizimida ham bir qator o‘zgarishlar o‘tkazishni ko‘zda tutardi. Sovetlar hokimiyatga kelgan dastlabki kunlardan boshlab, sog‘liqni saqlash siyosatini qayta tashkil etishga, jamoat salomatligini ta‘minlashning “o‘ziga xos” tizimini yaratish haqida e‘lon qildi. 1918-yilda N.Semashko ijtimoiy gigiyena konsepsiyalariga asoslangan Sog‘liqni saqlash dasturini belgilab oldi. Ijtimoiy gigiyenistlar kasallikni paydo bo‘lishiga sabab bo‘luvchi sharoitlarni o‘rganish uchun sotsiologiya va biologiya sohalarini birlashtirdi: kasallikni inson tanasining holati sifatida tushunish o‘rniga, tibbiy mutaxassislar jamiyat holatini o‘rganishni afzal ko‘rishlari kerak, deb ta’kidladilar. Bu kasalliklarga qarshi kurashish

uchun, birinchi navbatda insonning yashash sharoitlarini yaxshilash, urf-odatlarini o‘zgartirish zarur deb hisoblangan. Semashkoning talqini bilan ijtimoiy gigiyena Narkomzdrav uchun yo‘l-yo‘riq tamoyiliga aylandi[1]. Umuman olganda, sovet tibbiyotining asosiy prinsiplari sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin:

- 1) Davlat tomonidan markazlashtirilgan boshqaruv, byudjet mablag‘lari bilan moliyalashtirish, bepul va umumiy tibbiy yordam;
- 2) Profilaktik yo‘nalishga urg‘u berish;
- 3) Aholini salomatlikni muhofaza qilishga jalb etish;
- 4) Tibbiyot fanlari va amaliyotining birligi[2].

Sovet davri adabiyotlarida kommunistik tuzumning muhim yutuqlaridan biri sifatida talqin etiladigan sovet tibbiyoti aslida, mutlaqo yangi tizim emas edi. Sovet tibbiyoti inqilobdan avvalgi imperiya tibbiyot tizimi bilan uzluksizlikni namoyon qilgan. Tizimning ko‘plab tashkiliy prinsiplari (umumiylik, universalizm, shifokorlarni davlat ta‘minoti, byudjet mablag‘lari bilan moliyalashtirish va boshqalar) qisman inqilobgacha davrda, xususan XIX asrning 60-yillaridan boshlab zemstvo tibbiyoti rivojlanishida, allaqachon amalga oshirilgan yoki taklif qilingan edi[3]. Shuningdek, sovet tibbiyotining asosi bo‘lgan ijtimoiy gigiyena yo‘nalishi ham XX asrning birinchi o‘n yilligida Germaniyada paydo bo‘lib, turli mamlakatlarda katta qiziqish uyg‘otgan. Nemis sotsial-gigiyenistlarining asarlari orqali bu g‘oyalar bilan tanishgan rus shifokorlari uni jamoat salomatligi muammolarini hal etish namunasi sifatida qabul qildilar. Aynan sotsialistik g‘oyalar, marksizm klassiklari asarlari bilan tanishuv hamda nemis olimlari ishlari SSSRda ijtimoiy gigiyenaning shakllanishiga olib keldi[4]. O‘sha davrda ijtimoiy gigiyena turli ijtimoiy guruhlar salomatligiga ijtimoiy va iqtisodiy omillarning ta‘sir qonuniyatlarini o‘rganuvchi hamda jamiyat salomatligini muhofaza qilish va mustahkamlash bo‘yicha davlat va jamoat tadbirlariga nazariy asos beruvchi fan sifatida tushunilgan. Rossiya ijtimoiy gigiyenistlari – rus jamoat salomatligi harakatining asoschilari – ana shu epidemiyalarga qarshi kurashish uchun maydonga chiqdilar. Ular tibbiy statistika va yuqumli kasalliklar epidemiologiyasiga qiziqishni yangi shakllanayotgan bakteriologiya fani bilan uyg‘unlashtirdilar. Ular diagnostik laboratoriyalar tashkil etish, epidemiologiya va ijtimoiy gigiyena jamiyatlarini tuzish, yangi ilmiy jurnallar ochish, darsliklar yozish hamda maxsus sanitariya yoki jamoat salomatligi shifokorlarini tayyorlash uchun ilmiy markazlar yaratishda muhim rol o‘ynadilar. Rus gigiyenistlari – Erisman, Botkin, Molleson va boshqalar – inqilob yetakchilari tomonidan qabul qilingan va keyinchalik ham saqlanib qolgan jamoat salomatligi falsafasini shakllantirdilar. Yuqumli kasalliklar ijtimoiy kasalliklar deb qaraldi. Ya‘ni ular insonning yashash muhiti bilan bog‘liq bo‘lib, asosan jamiyatning quyi qatlamlariga ko‘proq ta‘sir qiluvchi kasalliklar hisoblangan. Erismaning fikricha, shifokor nafaqat bemorni davolashi, balki kasallikning oldini ham olishi kerak – bu uning kasbining eng foydali, hatto ideal tomoni edi[5]. Bolsheviklar hokimiyatga kelganidan so‘ng duch kelgan asosiy muammolardan biri – terlama, vabo hamda bezgak epidemiyalari bo‘lib, Fuqarolar urushi davrida bu kasalliklar ocharchilik bilan birgalikda millionlab odamlarning hayotini olib ketgan. Aynan ushbu kasallik epidemiyalariga tezkor javob berish zarurati sovet tibbiyot modelining shakllanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan.

Shuningdek, ishchi va dehqonlarga bepul va universal sog'liqni saqlash tizimini yaratish va'dasi yagona kommunistik dasturning ramzi sifatida xizmat qildi. Bolsheviklar 1918-yilda Narkomzdravni tashkil etib, uni dunyoda o'z turida birinchi vazirlik deb e'lon qildi. Sog'liqni saqlash inqilob ritorikasida muhim o'rin egalladi, bolsheviklar esa ishchilarga g'amxo'rlik qilish bo'yicha o'z majburiyatlarini baland ovozda e'lon qildi. N. Buxarin va E. Preobrajenskiyning 1919-yilgi partiya dasturining mashhur qisqartirilgan versiyasi bo'lgan *"Kommunizm alifbosi"*da yaxshi uy-joy bilan ta'minlash, epidemik kasalliklarni tugatish kampaniyasi va ijtimoiy kasalliklarga qarshi kurash eng yuqori ustuvorlik sifatida belgilandi. O'z sadoqatlarining va inqiloblarining isboti sifatida bolsheviklar barcha ishchilarni sug'urtalab, ularga bepul davolash va dori-darmonlar va'da qildi[6]. Bu bolsheviklar sog'liqni saqlashga aholini nazorat qilishning muhim vositasi sifatida qaraganligini anglatadi. Ammo Sovet tibbiyot modeli va uning g'oyaviy asoslarini shakllantirish Fuqarolar urushi, ocharchilik va yuqumli kasalliklarning avj olishi sharoitida juda murakkab va amalga oshirib bo'lmaz vazifa ekanligi tez orada namoyon bo'ldi.

N.Semashko o'z maqolasida: "Sovet tibbiyotining asosi – barcha uchun malakali, bepul tibbiy xizmat ko'rsatishdir" deb qayd etib o'tgan edi[7]. Bolsheviklar partiyasi dasturlarida ham bepul va malakali tibbiyot va'dasi mavjud edi. Shu sababdan, Turkiston XKSning 1918-yil oktyabrdagi qaroriga ko'ra, ishchi va xizmatchilar, dehqonlar, qizil armiya askarlari uchun tibbiy xizmat bepul deb e'lon qilindi. Ammo, boylar, savdogarlar, diniy xizmatchilar, Rossiya imperiyasiga xizmat qilgan politsiya, jandarmeriya va qo'riqlash bo'limlarining agentlari tibbiy xizmat uchun pul to'lashlari lozim edi[8]. 1919-yil 12-maydagi Turkiston MIQ chiqargan dekretida ham, ishchi, dehqon va qizil armiya askarlari va ularning oilalari tibbiy xizmatlardan bepul foydalanishlari, xususiy korxonalar ishchilari esa, korxonalar hisobidan davolanishlari belgilab qo'yildi[9]. Ammo sovet hukumati mazkur qarorlari tufayli tibbiyot sohasida boshlangan moliyaviy inqirozni to'xtata olmadi. Sog'liqni saqlash sohasining jiddiy mablag' tanqisligiga uchrashi ortidan 1922-yil 19-aprelda Turkiston XKS sog'liqni saqlash xalq komissarligiga davolash muassasalarini pulli qilish masalasini o'rganish to'g'risida buyruq berdi. 1922-yil 4-aprelda Turkiston SSXK qoshida tashkil etilgan komissiya kasalxonalardagi o'rinlarning bir qismini pulli qilish to'g'risida qaror chiqardi. Ammo uchastka kasalxonalari, tug'ruqxonalar, yuqumli kasalliklar shifoxonalari va ambulatoriyalar barcha aholiga bepul xizmat ko'rsatishda davom etishi belgilandi. Shahar kasalxonalari esa, sug'urtalangan ishchilar va ularning oilalari, nogironlar, qizil armiya askarlari va ularning oilalari, ochlikka qarshi kurash komissiyasi ro'yxatidagi fuqarolarga bepul, qolgan barcha aholi vakillariga pulli xizmat ko'rsatgan. Kasalxonalarda pulli xizmat narxlari har oyda Turkiston SSXK tomonidan belgilab borilgan[10]. 1922-yil 4-apreldagi tibbiy xizmatning pulli bo'lishi to'g'risidagi qarordan keyin, sovet hukumati o'zining asosiy tayanchi bo'lgan ishchilar sinfini sug'urtalashga katta e'tibor bera boshladi. Ammo sug'urtalangan ishchilar soni aholining 10 foizga yetmagan qismini tashkil etgan.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, sovet tibbiyot tizimining O'zbekistonda (Turkiston o'lkasida) yo'lga qo'yilishi mutlaqo yangi hodisa bo'lmay, balki inqilobdan avvalgi rus tibbiyoti va jamoat salomatligi an'analari, xususan zemstvo tibbiyoti va ijtimoiy gigiyena maktabining

mantiqiy davomi sifatida shakllangan. N. Semashko tomonidan ilgari surilgan markazlashtirilgan boshqaruv, bepul va umumiy tibbiy xizmat, profilaktik yo‘nalish kabi tamoyillar mafkuraviy jihatdan yangicha talqin qilingan bo‘lsa-da, ularning ildizlari XIX asr oxiri – XX asr boshidagi rus gigiyenistlari (Erisman, Botkin, Molleson) faoliyatiga borib taqaladi.

Shu bilan birga, tadqiqot sovet hokimiyatining dastlabki yillarida e‘lon qilingan g‘oyaviy shiorlar bilan real amaliyot o‘rtasida jiddiy tafovut mavjud bo‘lganini ochib beradi. Fuqarolar urushi, ocharchilik va yuqumli kasalliklar epidemiyasi sharoitida "barcha uchun bepul va malakali tibbiy yordam" degan da‘vo amalda ijro etilishi mumkin bo‘lmagan vazifaga aylandi. Buning natijasida Turkiston hukumati ijtimoiy-sinfiy mezonlarga asoslangan tabaqalashtirilgan tizimni joriy etishga (ishchi-dehqonlar va qizil armiya askarlari uchun bepul, "sinfiy dushman" hisoblangan qatlamlar uchun pullik xizmat), so‘ngra esa 1922-yildagi moliyaviy inqiroz tufayli davolash muassasalarining bir qismini pullik asosga o‘tkazishga majbur bo‘ldi. Bu holat sovet tibbiyot modelining dastlabki bosqichida mafkuraviy universalizm bilan iqtisodiy-amaliy zaruratlar o‘rtasidagi ziddiyatni yaqqol namoyon etadi.

Shunday qilib, sovet tibbiyotining Turkistonda shakllanish jarayoni ikki omilning – markazdan kelgan mafkuraviy dastur va mahalliy sharoitning og‘ir ijtimoiy-iqtisodiy holati – o‘zaro ta‘siri natijasida kechgan murakkab va nomukammal jarayon bo‘lib, uning keyingi rivojlanishiga asos bo‘lgan institutsional va tashkiliy tajriba aynan shu dastlabki, ziddiyatli bosqichda shakllangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (References)

1. Tricia Starks. The body soviet: propaganda, hygiene and the revolutionary state. The University of Wisconsin press, 1999 – P.47.
2. Qarang: Виноградов Н.А. Теоретические основы советского здравоохранения. М., 1962; Бородулин В.И. История медицины России: клиника внутренних болезней во второй половине XIX — первой половине XX века. Цикл лекций. М., 2011. С. 68; Мирский М.Б. Медицина России X–XX веков. М., 2006. С. 361–363; Starks Т. The body Soviet: Propaganda, hygiene, and the revolutionary state. Madison, 2008.
3. Хоффман Д. Возращивание масс: модерное государство и советский социализм. 1914–1939. М., 2018. С. 107–110.
4. Кирик Ю.В., Ратманов П.Э. Социальная гигиена в СССР, как научная дисциплина (1922–1930): немецкое влияние земский опыт и патронаж государства // Диалог со временем. 110-126.
5. ROGER I. GLASS. The SANEPID Service in the U.S.S.R. // Public Health Reports. 154-158
6. Tricia Starks. The body soviet: propaganda, hygiene and the revolutionary state. The University of Wisconsin press, 1999 – P.46.
7. O‘z MA, R.17-fond, 1-ro‘yxat, 1107- yig‘ma jild, 159-varaq.
8. O‘z MA, R.40-fond, 1-ro‘yxat, 1- yig‘ma jild, 241-varaq.
9. O‘z MA, R.40-fond, 1-ro‘yxat, 17- yig‘ma jild, 19-varaq.
10. O‘z MA, R.40-fond, 1-ro‘yxat, 330-yig‘ma jild, 154-155-varaqlar.